

ESEURILE RUXANDREI CESEREANU SAU DESPRE FASCINAȚIA LECTURII

Ruxandra Cesereanu's Essays or on the Fascinating Nature of Reading

Dumitru-Mircea BUDA¹

Abstract

The article presents an overview of Ruxandra Cesereanu's essays, highlighting her main research directions, the particular nature of her approaches, as well as their implications for the contemporary Romanian cultural discourse. The author focuses on the lines of continuity that support Cesereanu's works, suggesting that her creative profile may be equally revealed from any of the compartments of her writing.

Keywords: Ruxandra Cesereanu, essays, research of the imaginary, literary theory, close reading

Una din cele mai apreciate scriitoare din ultimii ani, Ruxandra Cesereanu s-a afirmat deopotrivă ca poetă, prozatoare și eseistă. Biografia domniei sale e, la rândul ei, revelatoare și poate că punctarea câtorva repere își va dovedi utilitatea în înțelegerea resorturilor creatoare ale autoarei. E fiica Aurei Cesereanu (n. Mitrică), profesoară și a lui Dometian Teodoziu Cesereanu, scriitor, și soția scriitorului și profesorului Corin Braga. A absolvit Liceul de Științe ale Naturii din Cluj (azi, „Onisifor Ghibu”) în 1981 și Facultatea de Filologie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, secția română-spaniolă, în 1985, cu o lucrare de licență coordonată de Ioana Em. Petrescu. Beneficiază de o bursă de cercetare de un an oferită de Universitatea Central Europeană din Praga (1992), participă la o școală de vară la Atena (1995), urmând apoi o altă bursă de cercetare oferită de Fundația Soros în România etc. În 1997 devine doctor în litere, cu o teză intitulată *Infernul concentraționar reflectat în conștiința românească*, avându-l ca profesor coordonator pe Vasile Fanache. În 1998 efectuează un stagiu de cercetare de o lună la Barcelona iar între 1999 și 2000 e bursieră Fulbright, afiliată Universității Columbia din New York, Institutul Harriman pentru Studii Central și Est-Europene. Urmează apoi alte stagii de cercetare și creație în Franța și Grecia. Între 1985 și 1988 e profesoară de limba și literatura română la Năsăud și Bistrița, apoi, în 1988, la Avrig. Funcționează ca redactor la Direcția de Difuzare a Filmelor din Transilvania, Cluj (1989), revista *Ecran*, Cluj, (1990) iar din 1991 la *Steaua*. Din 2008 e membru în comitetul de redacție al revistei *Caietele Echinox*. Din 1994 predă la Facultatea de Litere din Cluj, devenind lector la Facultatea de Științe Politice, catedra de Jurnalism, în 2002. Din 2003 e conferențiar în cadrul aceleiași facultăți iar în perioada 2006-2013 predă, tot cu grad de conferențiar, la Facultatea de Litere a Universității Babeș-Bolyai, unde în prezent este profesor. Organizează, în ultimii zece ani, numeroase ateliere de scriere creatoare. Printre distincțiile care i s-au conferit se numără cinci premii ale Asociației Scriitorilor din Cluj (pentru poezie - în 1994, 2005 și 2009, respectiv pentru eseu - în 1998 și 2001), dar și

¹ Assistant Prof. PhD, „Petru Maior” University of Târgu-Mureș

Premiul „Ion Negoitescu” pentru eseu al revistei *Apostrof* (1998), Premiul pentru eseu al revistei *Cuvântul* (2004), Premiul România Cultural pentru poezie (2007) ș.a. Din 2011 e redactor-șef adjunct al revistei *Steaua*. Membră a Uniunii Scriitorilor din România (din 1994), a Fundației Culturale Echinox (din 1996), a Centrului de Cercetare a Imaginarului Cluj, a Rețelei internaționale GRECO-CRI (din 2002), a Asociației de Literatură Generală și Comparată din România (din 2008). Colaborează la *Apostrof*, *Contrafort*, *Contrapunct*, *Convorbiri literare*, *Echinox*, *Familia*, *Orizont*, *România literară*, *Steaua*, *Viața Românească*, *Transilvania*, *Tribuna* etc. E prezentă în numeroase antologii, între care *Alpha '85 (1985)*, *Transilvanian Voices (1997)*, *Gefährliche Serpentin (1998)*, *BESTiarium (1998)*, *Romanian Poets of the '80s and '90s (1999)*, *Strong. 28 de poete din România (1999)*, *Poetes roumains contemporains (2000)*. Semnătura sa se regăsește și în volume colective: *Prezențe feminine. Studii despre femei în România (2000)*, *Analele Sighet 9 (2001)*, *Împovărați de moștenirea Securității și Stasi/Die Erblast von Stasi und Securitate (2002)*, *Curenți și tendințe în jurnalismul contemporan (2003)*, *Poetică muzicală în convorbiri (2003)*, *Violența. Aspecte psihosociale (2003)* etc. O secțiune semnificativă a operei domniei sale a fost, până în prezent, tradusă și pusă în circulație în spațiul cultural occidental: patru volume de poeme, traduse în engleză, au apărut în Statele Unite, o ediție antologică de poezie a fost publicată în italiană iar o carte de proză a apărut în versiune maghiară.

Volumul de eseuri din 1998, *Gulagul în conștiința românească. Memorialistica și literatura închisorilor și lagărelor comuniste* (ediția a doua, revăzută și adăugită, 2005), derivă din preocuparea autoarei pentru explorarea memoriei colective, prefigurând, totodată, și miza etică a volumelor ulterioare. Instrumentarul de sondare a imaginarului, caracteristic eseisticii Ruxandrei Cesereanu, e adaptat și operaționalizat acum pentru un subiect fără îndoială incomod și, încă, marcat de insuficienta normalizare a percepției publice (datorată extremelor pe care receptarea gulagului comunist le-a cunoscut într-un interval de timp relativ redus, sub efectul mistificărilor succesive din comunism iar apoi a exceselor postcomuniste). Meritul major al cărții îl reprezintă interesul autoarei pentru aspectul arhetipal al fenomenului, experiențele victimelor fiind sintetizate într-un studiu teoretic al naturii diabolice a persecuției și crimei puse în serviciul unei ideologii extremiste. Există, de altfel, o importantă dimensiune parabolică și mitologică a confesiunilor, pe care eseista o speculează cu subtilitate și o valorifică în scopul propriului demers. Gulagul nu e doar un eveniment tragic, de proporții imense, a cărui traumă ar putea fi exorcizată strict în particularitatea sa accidentală, dacă se poate spune astfel. Dimpotrivă, Ruxandra Cesereanu e atrasă de caracterul livresc, referențial, al situațiilor și suferințelor, astfel că abominabilul devine brusc comprehensibil prin aportul culturii (câteva analogii mitologice sunt memorabile, cum s-a mai observat: un reed ucător de la Pitești e un avatar al Marelui Inchizitor din Dostoievski, deținuții par îngeri prăbușiți în infern, Lenin e un Mare Mort urmat de sacerdotul său Stalin, în fine - întregul Gulag devine o Odissee sau o katabază orfică). Pentru că e un studiu de mentalități comunitare, Ruxandra Cesereanu își concentrează eseuul cu egală finețe pe proiecțiile fenomenului în discurs, urmărind în textele analizate modul în care limbajul confesiunii accede la o funcție salvatoare (deși, manipulat de ură, poate în mod egal acționa ca armă de tortură). Rămân de referință tipologiile pe care

autoarea le hașurează cu expresivitate și exactitate, cartografiind mentalitățile și inventariind efectele acestui experiment dezumanizant.

Masivul eseu despre *Imaginarul violent al românilor* (2003), pune în discuție problema identității comunitare din perspectiva unui concept de imagologie căruia Ruxandra Cesereanu i s-a dedicat cu energie de o bună bucată de timp. E, de altfel, o chestiune delicată (care are o tradiție începând probabil cu negațiile lui E. Ionesco sau E. Cioran), asumată curajos de autoare, aceasta declarându-se, de la bun început, interesată de „o scanare a mentalului românesc la nivelul imaginarului lingvistic violent”, o temă fără îndoială originală și ofertantă. Pe tensiunea dintre obiectivitatea necesară unei abordări neutre, științifice și tentația polemică, inevitabilă, se va construi de fapt abordarea. Mai ales că opțiunea pentru violența limbajului nu e întâmplătoare, aceasta fiind, consideră eseista, specifică românilor, în contradicție cu clișeele „mitologice” noastre imaginare (aceea în care ne prezentăm drept toleranți creștinește, ospitalieri, metafizici în sens mioritic etc.). Tendința dominantă a eseului e de fapt una demistificatoare și demitizantă, fiind deconstruite și contrate, printr-o argumentație plină de inteligență și vervă, locurile comune gratuite, dar și tezele mai prestigioase (de pildă teoria lui Noica despre „sentimentul românesc al ființei”).

Sunt nouă dimensiuni pe care Ruxandra Cesereanu le prezintă drept fundamentale pentru imaginarul românesc: subumanul, igienizantul, infraționalul, bestiarul, precum și o serie ”religioasă” alcătuită din: punitiv, desacralizant, satanizator, putrid și excremental, sexual și libidinos, funebru și, (nu) în cele din urmă, xenofob și rasist. După cum se poate lesne observa, nu e câtuși de puțin o listă onorantă, menirea cărții fiind aceea de a provoca deopotrivă șocul și a genera o purificare colectivă. Sistematizării acesteia migăloase i se supun apoi, într-o investigație riguroasă, o serie de reviste de extremă dreaptă dintre războaie (cu titluri grăitoare, de tipul *Sfarmă-Piatră* sau *Porunca Vremii*) iar apoi *Scânteia* din perioada de instaurare a proletcultismului. Nu lipsesc nici avatarele postdecembriste ale registrului violent, Ruxandra Cesereanu explorând ceea ce se petrecea în paginile presei românești în anul 1990, nu doar în *România mare* ci și în primele versiuni ale ziarului *Adevărul*, în *Azi* sau *Dimineața*, ca și în *Academia Cațavencu* sau *Plai cu boi*. Foarte valoros este inventarul receptării în presa postdecembristă a „mineriadelor”, probabil singurul de acest tip efectuat până în prezent, ca și filiațiile uneori surprinzătoare pe care eseista le sugerează între un anumit tip de naționalism virulent practicat încă din epoca Junimii și actualizat după revoluția din 1989. Aceste canale comunicante legitimează și invocarea unor arhetipuri de contestatari deja clasicizați ai defectelor românești, ca Eminescu, Caragiale sau Arghezi. Un caz fericit, în care analiza neconcesivă a eseistei convertește elemente manifeste și latente de imaginar colectiv în soluții purificatoare, *Imaginarul violent al românilor* fiind, în fond, o odă plină de sinceritate și devoțiune adusă libertății spiritului.

Năravuri românești. Texte de atitudine (2007) comută interesul autoarei spre discursul civic și politic, fiind un volum alcătuit din articolele apărute anterior în *22, România liberă, Suplimentul de cultură* sau *Cuvântul*. Textele sunt structurate pe un principiu tematic (grupate sub titluri inspirate – „Afacerea Dosariada și alte chestiuni”, „Portrete de insectar”, „Din fauna și flora României” etc.), medfând asupra unor chestiuni de actualitate din țară și

analizând mai cu seamă crizele instituționale, corupția, conflictele religioase, clivajele sociale, dar și unele cazuri particulare devenite între timp celebre (cazul Tanacu). Sunt texte ce beneficiază din plin de aportul talentului de prozatoare al autoarei, de predispoziția ei livrescă și de calitățile expresive ale limbajului: „În ciuda ironiei, exista, scrie eseista, în același timp, o formă de sacru în Piața Universității: locul era perceput ca spațiu sacrificial, ca un loc de veghe. Se poate spune, de aceea, că Golania a concretizat și un fenomen religios aparte, „eretic” (cum îl percepeau autoritățile), ca altar laic împotriva neocomuniștilor ce se instalaseră la putere”. Continuitatea cu proiectele editoriale anterioare e evidentă în aceeași preocupare pentru etica unei memorii tămăduitoare, pentru „etica neuitării”. Atenția analistei nu ratează mai nimic din tabloul deconcertant al tranziției românești prelungite, de la limbaj la gestualitatea cotidiană și de la detaliile arhitecturale la, să spunem, retorica politică. Terapeutică propusă de esteistă e eficientă, după cum sugeram și mai sus, nu doar prin exactitatea intuițiilor sale, ci și prin talentul scriitoricesc pătruns în registrul eseului.

Despre controversata natură a evenimentelor din 1989 (au fost ele revoluție autentică sau conspirație?, se întreabă și Tudorel Urian în cronica dedicată cărții) vorbește *Decembrie '89. Deconstrucția unei revoluții* (2009). Ruxandra Cesereanu realizează aici una din cele mai exhaustive investigații ale unui fenomen de reprezentare mentală din cultura noastră, sistematizând o bibliografie parcă interminabilă a subiectului și studiind apoi variantele posibile. Vorbim fie de o revoluție în sensul autentic al cuvântului, fie de un complot extern / intern, fie de o revoluție ce a camuflat de fapt o lovitură de stat. Inventarul susținătorilor fiecărei teze în parte e cel puțin incitant, atunci când cercetătoarea finalizează tabloul general al dezbaterii, procedând la analiza modului în care convingerile sunt transpuse în limbaj și imaginar. Sunt inventariați pe rând adepții revoluției pure (de la Tokes la Adrian Marino și Patapievic), dar și beneficiarii politici imediați ai evenimentelor (Iliescu, Petre Roman, Voican-Voiculescu, Sergiu Nicolaescu etc.). În capul listei „teoreticienilor” complotului se află chiar Ceaușescu (ne amintim celebrul lui ultim discurs și procesul), dar seria e și ea impresionantă numeric, incluzând nume de toate calibrele, de la Ilie Stoian la Constantin Sava; nici conceptul de complot intern nu e mai puțin atractiv, se pare, pornind de la Elena Ceaușescu și ajungând să cucerească destui ziaristi, inclusiv străini (Michel Castex, Elisabeth Spencer etc.). În fine, poate cea mai interesantă e categoria celor ce cred într-o combinație revoluție-complot, și în acest caz seria de pledanți fiind surprinzătoare prin varietate (de la Iulian Vlad și Ștefan Gușe la Lucian Boia, Vladimir Tismăneanu, Emil Hurezeanu, dar trecând și prin Pavel Coruț, Andrei Codrescu ș.a.).

Un incitant jurnal de lecturi e *Gourmet*, volumul de eseuri publicat în 2009, în care scriitura Ruxandrei Cesereanu e catalizată de fascinația a patru romane-capodoperă: *Călătorie la capătul nopții* (Louis-Ferdinand Céline), *Maestrul și Margareta* (Mihail Bulgakov), *Șotron* (Julio Cortázar), respectiv *Pământul de sub tălpile ei* (Salman Rushdie). ”Degustarea” rafinată pe care eseista o propune avansează prin rularea conceptului de ”close reading” – așadar o lectură interpretativă hiper-atentă la text, menținând, într-o devoțiune absolută, contactul cu acesta. Manevrat cu înfinită minuțiozitate, citatul devine subiectul unui proces de reconfigurare creatoare, pe măsură ce lectura se focalizează pe cele mai (aparent) insignifiante detalii ale

alcătuirii sale. Consubstanțialitatea inevitabilă cu volumele de eseuri anterioare e imediat perceptibilă: autoarea deschide de îndată ferestre spre mitologiile originare, spre arhetipuri sau fantasme străvechi, așa cum se întâmplă în această memorabilă analiză pe Céline: ”Există în *Călătorie spre capătul nopții* un registru scatologic demonstrativ și obstinat, dus la extrem, prin care Céline construiește din romanul său o mare parabolă urât-mirositoare despre extincția microcosmică. Dar personajul găsește spectacolul cathartic care să-l salveze de la linșaj: lingușeala retorică, flatarea vanității agresorilor. El înscenează tirade și baliverne, înțelegând că noaptea este preferabilă zemuirii creierelor și trupurilor. Apoi un barcagiu negru îl transferă de pe vapor pe continentul african: Styxul a fost trecut, dar dincolo, oare, ce se află? Desigur, tot noaptea. Poate, însă, că ar putea fi o noapte uterină, regestantă! Nu este greu de ghicit că Louis-Ferdinand Céline pune în discuție, la nivel de simboluri și trasee inițiatice, chiar coborârea în infern, dar nu într-unul singur, ci în toate infernurile posibile, de la Hades la cel creștin etc.” Nu e greu de detectat modul în care creativitatea Ruxandrei Cesereanu rezonază, empatic, în orizontul de sens al operei, demersul interpretativ devenind, practic, un act genuin de perpetuă reactualizare subiectivă.

Analizele ”îndrăgostite” Ruxandrei Cesereanu își schimbă subiectele (nu și registrul, desigur) în ultimul său volum de eseuri, *Biblioteca stranie* (2010), unde criteriul de selecție al romanelor devine, după cum indică sintagma din titlu, straniețea, originalitatea extremă, inconformismul fundamental. Sunt romane, în cuvintele autoarei, ”neobișnuite, ciudate, atipice, exotice (și lista de calificative ar putea continua)” – apărute recent sau foarte recent (sfârșit de secol XX, început de secol XXI). În debutul cărții, eseista hașurează, de altfel, profilul unui astfel de roman, în care ”șocul nu este neapărat de limbaj (licențios ori violent sau experimental), ci de subiect și de situație, de construcție epică”. În același timp, notează eseista, ”O bibliotecă stranie nu mizează doar pe bizazeria subiectelor, ci și pe competența și performanța stilului: fără măcar o minimă valoare estetică, un roman straniu nu e valid; sau cel puțin aceasta este cerința mea explicită de la romanele pe care le voi portretiza și analiza în cartea de față”. Noțiunea de straniu e, de altminteri, rulată prin Marcel Brion, Roger Caillois sau Tzvetan Todorov, Ruxandra Cesereanu operând o eficientă clarificare conceptuală. Construită postmodern, cartea propune o aventură prin 53 de cărți deopotrivă tulburătoare și seducătoare, incluzându-i pe Orhan Pamuk, Chuck Palahniuk sau Salman Rushdie și are drept referent livresc, după cum observa Radu Vancu, borgesiana *O bibliotecă impersonală*. Lectura rămâne, în mod asumat, una de desfătare, după cum eseista afirmă apăsător în nenumărate locuri, iar sensibilitatea rafinat-livrescă a scriitoarei dezvoltă, de regulă, ”false” rezumate, în sensul în care acestea nu sunt decât pretexte pentru desfășurarea unei creativități interpretative debordante. Lectura lecturilor Ruxandrei Cesereanu devine ea însăși, inevitabil, o sursă de delicii livresci, cum se întâmplă în acest fragment dedicat romanului lui Gaétan Souci, *Fetița care inbea prea mult chibriturile*. ”Am catalogat dintr-un foc romanul ”a fi delicios”, deși el este în chip extravagant delicios, după cum se va vedea. Personajele minorilor sunt de la început neliniștitoare: unul din băieți este întrucâtva retardat, iar celălalt este fățiș-precoce, fiind crescut cu Etica lui Spinoza și Memoriile lui Saint-Simon, drept care, din astfel de pricini, cel de-al doilea raționează ca un intelectual de

elită. Jucăria lor predilectă este o broască vie, ținută într-un borcan. Martorul mut al adolescenței lor este tot unul singur: un cal bătrân [...] Figura tatălui apare schițată și concentrată ca fiind a unui căpcăun” dictatorial și ”canibal”. Dar, în tinerețea lui, acest tată fusese un preot frumos, fascinat de povești cu sfinți, mucenici și asceți. Ce a dus la metamorfoza lui malefică vom afla, când și când, pe parcursul romanului. Până la clipa revelației finale a cititorului, însă, cei doi adolescenți nu și-au limpezit lor înșile cum și unde să-l înmormânteze pe tatăl saturnian.” Iar greutatea de a ”tăia” citatul din discursul întreg al eseistei vorbește deopotrivă despre o anume forță magnetică a scrisului ei și de concentrarea cu totul specială, organică, aș zice, a analizelor: ca într-o creație asumat-literară, senzația dominantă e că nimic nu e arbitrar, substituibil, ignorabil, în acest discurs critic ce răscolește opera, actualizându-i potențialul original de fascinație.

De altfel, la capătul acestei (prea) rapide treceri în revistă a cărților de critică literară ale Ruxandrei Cesereanu, impresia e că rezultă, fatalmente, doar o imagine parțială, incompletă, a unui compartiment separat poate prea abuziv de literatura propriu-zisă a autoarei (d e poemele și proza sa). Poate în cazul niciunui scriitor român d e astăzi consubstanțialitatea dintre avatarele sale creatoare nu e mai evidentă. Și nu e vorba doar de anumite detalii de suprafață (stilistico-poetice, să le spunem așa, ori formal-metodice) – ci de imaginar și sensibilitate, pe care comutarea între diverse genuri și specii ale creației ori ale studiului literaturii nu le poate ”disciplina” sub niciun chip în sensul de a le stăvili specificitatea inconfundabilă. Ceea ce ne face, totuși, să credem că, oricât de asumat parțială, o lectură a eseurilor conține, oarecum germinal, imaginea integrală, perfect perceptibilă, a personalității autoarei.

Bibliografie

Opera:

Eseuri: *Călătorie spre centrul infernului. Gulagul în conștiința românească*, București, 1998; *Imaginarul violent al românilor*, București, 2003; *Gulagul în conștiința românească* (Ediția a II-a), Iași, 2005; *Panopticon. Political Torture in the Twentieth Century*, transl. by Carmen Borbely, București, 2006; *Năravuri românești. Texte de atitudine*, Iași, 2007; *Decembrie '89. Deconstrucția unei revoluții*, Iași, 2009; *Gourmet. Céline, Bulgakov, Cortázar, Rushdie*, Cluj-Napoca, 2009; *Biblioteca stranie. Eseuri*, București, 2010.

În străinătate: Coord., împreună cu Stephane Courtois, *Imaginarul violent al românilor*, București, 2003.

Volume coordonate: *Deliruri și delire. O antologie a poeziei onirice românești* (preambul, miniportrete și selecție de texte de Ruxandra Cesereanu), Cluj-Napoca, 2000; *Fărâme, cioburi, așchii dintr-o Curte a Miracolelor. Antropologie urbană narativă*, Cluj-Napoca, 2004; *A doua Curte a Miracolelor*, București, 2004; *Made in Romania. Subculturi urbane la sfârșit de secol XX și început de secol XXI*, Cluj-Napoca, 2005; *România înghesuită. Cutii de chibrituri, borcane, conserve*, Cluj-

Napoca, 2006; *Comunism și represiune în România. Istoria tematică a unui fratricid național*, Iași, 2006; *T(z)ara noastră. Stereotipii și prejudecăți*, București, 2006.

Volume de poezie: *Zona vie*, Cluj, 1993; *Grădina deliciilor*, Cluj, 1993; *Căderea deasupra orașului*, Sibiu, 1994; *Oceanul Schizoidian*, Timișoara, 1998; *Femeia-cruciat*, Cluj-București, 1999; *Deliruri și delire. O antologie a prozei onirice românești*, Cluj-București, 2000; *Veneția cu vene violete. Scrisorile unei curtezane*, Cluj, 2002; *Kore-Persefona*, București, 2004; *Oceanul Schizoidian*, București, 2006; *Submarinul iertat*, poem roman în colab. cu Andrei Codrescu, Timișoara, 2007; *Coma*, poeme, București, 2008; *Ținutul Celălalt*, poem roman în colab. cu Marius Conkan, București, 2011; *California (pe Someș)*, Bistrița-Năsăud, 2014.

Proză: *Călătorie prin oglinzi*, microroman, Cluj, 1989; *Purgatoriile*, proză scurtă, București, 1997; *Tricephalos*, roman, Cluj, 2002; *Nebulon*, proză, Iași, 2005; *Nașterea dorințelor lichide*, proză, București, 2007; *Angelus*, roman, București, 2010; *Un singur cer deasupra lor*, roman, Iași, 2013.

Referințe critice (selectiv): Ion Cristofor, în *Tribuna*, nr. 49/1990; Claudiu Constantinescu, în *România literară*, nr. 12/1991; Simona Sora, în *România literară*, nr. 25/1993; Gheorghe Grigurcu, în *Contemporanul. Ideea europeană*, nr. 30-31/1993; Adrian Marino, în *Cuvântul*, nr. 3/1999; Monica Lovinescu, în *România literară*, nr. 46/1999; Cristian Pralea, în *Tribuna*, nr. 21-24/1999; Alexandru George, în *Luceafărul*, nr. 10/1999; Gheorghe Grigurcu, *Poezie română contemporană*, vol. I, Iași, 2000; Luminița Marcu, în *România literară*, nr. 17/2001; Ștefan Manasia, în *Echinox*, nr. 10-11-12/2001; Irina Petraș, *Panorama criticii literare românești*, Cluj-Napoca, 2001; Monica Gheț, în *Piața literară*, nr. 4/2002; Adrian Marino, în *Observator cultural*, nr. 106/2002; Anca Hațiegan, în *Apostrof*, nr. 12/2002; Adrian Marino, în *Observator cultural*, nr. 195/2003; Mircea Morariu, în *Familia*, nr. 11-12/2003; Dan C. Mihăilescu, în *Ziarul de duminică*, 7 nov. 2003; Petru Poantă, *Efectul „Echinox” sau despre echilibru*, Cluj, 2003; Marius Chivu, în *România literară*, nr. 40/2003; Costi Rogozanu, în *Observator cultural*, nr. 212/2004; Laura Pavel, în *România literară*, nr. 23/2004; Valentin Protopopescu, în *Cultura*, nr. 5/2004; Tudorel Urian, în *România literară*, nr. 4/2005; Ioan Stanomir, în *Cuvântul*, nr. 5/2005; Simona Vasilache, în *România literară*, nr. 19/2005; *Dicționarul general al literaturii române. C-D*, București, 2005; Irina Petraș, *Clujul literar. 1900-2005*, Cluj-Napoca, 2005; Traian Vedinaș, *Echinoxismul. Dicționar sintetic și antologic*, Cluj, 2006; Paul Cernat, în *Observator cultural*, nr. 49/2006; Diana Florea, în *Observator cultural*, nr. 49/2006; Mircea Morariu, în *Familia*, nr. 11-12/2007; Ion Pop, *Dicționar analitic de opere literare românești*, vol. I-II, Cluj-Napoca, 2007; Tiberiu Stamate, în *România literară*, nr. 20/2007; Gelu Ionescu, în *Apostrof*, nr. 2/2008; Radu Vancu, în *România literară*, nr. 4/2011; Dumitru-Mircea Buda, în *Studia Universitatis "Petru Maior". Philologia*, nr. 16/2014.